

FOLKLOR ARAŞTIRMALARI
99/3

Hazırlayan:
Nuri TANER

ORTIPA YAYINCILIK
İSTANBUL - 1999

FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

SORUŞTURMA SORULARINA YANITLAR

Doç.Dr.Erman Artun*

1. Halk kültürü, günümüz edebiyatına ne ölçüde kaynaklık etmekte veya etkilemektedir. (Etkilememektedir.)

2. Günümüzde, toplumsal değişimlerin halk kültürüne yansımaları, onu etkilemesi halinde (teknolojik, sosyolojik, ekonomik ... alanda) halk kültürünün ya da kimi örneklerinin çağdışı kalacağı anlamını taşır mı?

3. Halk kültürü ile ilgili yapılması gereken araştırmalar (üniversitelerde, özel kurum ve kuruluşlarca) yeterli midir? Ya da Türk halkbilimi konusunda bilimsel önemi olan çalışmaların ortaya çıkmaması, birbirinin tekrarı konusundaki verimsizlikten yetersizlikten söz edilebilir mi?

4. Ulusal kültürün oluşmasında önemli işlev yüklenmesi gereken halk kültürünün çağdaşlıktan evrenselliğe geçişteki önemi sizce nelerdir?

Halk kültürü ürünleri tarihi dönemler içinde ihtiyaca göre şekillenmiş, kabul görmüş ve sürekli değişmiştir. 19. yüzyıla kadar uygarlık ve kültür değişimleri derece derece hazmedilerek meydana geldiği için bir terkipten bir terkibe geçiş bugün olduğu gibi dikkat çekmemiş büyük tepki ve ilgiye neden olmamıştır.

Tanzimat, Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet; Türk toplumunu ve günlük yaşamını, hızlı değişim ve dönüşümlere uğratmıştır. Bu etkiler kendi dinamiklerinin doğal akışı içinde olmadığı için çok etkili olmuştur. Toplumsal yapı hızla değişmeye başlamış beraberinde geçiş dönemlerine özgü ikilemleri ortaya çıkarmıştır.

Cumhuriyetten sonra yurdumuz tarım, sanayi ve teknoloji alanlarında büyük değişiklikler yaşadı. 1950'li yıllardan sonra köylerden kentlere göçlerin yoğunlaşmasıyla kültür çatışması yaşandı. Bu da halk kültürü ürünlerine yansdı.

* Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balcalı/Adana.

sında halkbilimin ulusal özellikleri ortaya çıkarmak gibi bir işlev yüklenmesine benzer biçimde) bir Türk kimliğinin belirlenmesi için önemliydi. Bu, Avrupa'da 19. yy., bizde 20. yy., ilk çeyreğinde anlamlıydı. Aynı işlevin beklenmesi bugünün koşullarına uymakta mıdır?

Birinci soruda, halk kültürünün edebiyata yansımaları bu bağlamda mı sorgulanmaktadır. Acaba halk kültürü edebiyata sanata daha çok yansırırsa, daha mı çağdaş oluruz? Alman yazarı Heinrich Böll Köln/Ren Bölgesi insanının sorunlarını ele almakla Köln halk kültürünü mü kendine malzeme almıştı? Hayır. Yerellik illâki yerel halk kültürü değildir. Ya da Yaşar Kemal Çukurova insanını halk kültürüyle yansıttığı için mi Avrupa'da okumakta ve dolayısıyla evrensel olmuştur? Hayır. Avrupalının Türk imajına uygun insan tipi ve çevre koşullarıyla roman yazdığı için.

Halk kültürünün, roman ya da bale sanatıyla ele alınması, çağdaş enstrüman ve müzik kurallarıyla işlenip halka benimsetmek yoluyla evrenselliğe ulaşacağımız savı bence bir türlü kabul etmek istemediğimiz bir fiyasko. Roman yazın, müzik yapım, bale-tiyatro-opera oynayın, tüm bunlara halk birşey demiyor, halk kültürü bundan zarar görmez, ama neden illâ halk kültürünü buna alet ediyoruz ki! Halka bu sanatı daha çok benimsetmek amacında mıyız, yoksa halk kültürü zayıf olanlara reçete yazmak derdinde miyiz? Kullanmak istiyorsanız kullanın halk sanatını, ama asıl olan sanat eserinin bütündür. Halkı eğitmek, öncelikle onun maddi koşullarını düzeltme çabalarıyla doğru orantılıdır. Olmazsa Türkiye'deki manzara ortaya çıkar. Bir yandan çağdaşlık adına gariplikler yapılırken, halk kendi "çağdaş" kültürünü oluşturur: Bir türlü anlayamadığımız, ya da anlamak istemediğimiz bu oluşuma da yine yabancı bir niteleme yakıştırmı veririz: Arabesk. İyi müzik, iyi sanat hep hak ettiği karşılığı bulmuştur. Halkı gelişme özürü sayıp da, Kunta Kinte muamelesi yaptığımız halkın kültürü bir yansımadır. Bu yansımadaki görüntü bizi rahatsız ediyorsa, aynanın çerçevesini düzeltmek, boyamak yarar sağlamaz. Halk kültürü, ülkenin gerçeklerinden bağımsız düşünülemez.

Halk kültürü, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür. Halk kültürü ürünleriyle yaşadıkları yöre arasında bir bağ vardır. Bu ürünlerin yaşadıkları yöre arasında bir bağ vardır. Bu ürünlerin şekillenmesinde Türkiye'nin tarihi ve kültürel mirasının önemli bir rolü vardır? Yeni kültürleşme ve toprağa bağlı ekonominin yaşama biçimi bocalama yaratmıştır. Köy kültür çevresiyle şehir kültür çevresi içiçe yaşamağa başlamıştır. Farklı geleneklerin birarada yaşaması halk kültürüne yeni bir boyut kazandırmıştır.

Gelenekler içinde buldukları çevrenin sosyo-ekonomik durumuna göre davranış kalıpları geliştirirler. Kendine özgü bir halk kültürü olan şehirler, yoğun göçlerle yeni bir kültürleşme sürecine girmiştir. Yeniden kentleşme süreci tamamlanamamıştır. Doku kaynaşması sürdüğünden mozaik kültür yeni kent kültürü oluşuramamıştır.

Halk kültürü ürünleri halkın kültür yapısını belirleyen, yaşadığı toplumun dokusudur. Halk kültürü ürünleri milletin söz sanatındaki sembolüdür. Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri vardır.

Halk kültürü ürünleri araştırılırken sınırları çizili bir araştırma alanı ele alınıp değerlendirilmektedir. Bu incelemelerde Anadolu kültür yapısı araştırılıp, algılanıp ayrıştırılmamıştır. Parça-bütün bağı göz ardı edilmemelidir. Ancak bu yolla halk kültürünün kültürel boyutunu kavrayabiliriz.

Halk kültürü ürünlerinden, Türk halkının estetik modelini, beğenisini, sosyal tarihini, toplumun ahlâk anlayışı ve örnek değerlerini öğrenebiliriz. Bu ürünler bize Orta Asya Türk kültüründen günümüze kadar gelen kültürleşme sürecinin değerlendirilmesinde en değerli kaynaklardır.

Çağdaş Türk edebiyatının gelişim süreci incelendiğinde geleneksel halk kültürü ve halk edebiyatı kaynaklarının çağdaş edebiyatın gelişim sürecinde çok önemli bir yer tuttuğu görülmüştür.

Geleneksel kültürle yakın bir etkilenme içinde olduğu gözlenen sanatçılar, sanatçıyla geleneksel kültür arasındaki ilişkiyi görünür kılmak, bunun sanatçı yaratıcılığına etkisini

açıklık kazandırmak isteyen araştırmacılar için çok önemli birer kaynak oluştururlar.

Türkiye, Cumhuriyet sonrası hızlı gelişim ve değişimler yaşadı. Geçiş dönemlerine özgü, yaşanan çok hızlı toplumsal gelişim ve değişim beraberinde kültürel değişimi, çözülmesi getirdi. Bu geçiş sürecinin zorunlu sonuçlarından biri de gelecekte gözlenen değişimler oldu. Bu değişimlerin kişinin yaşama biçimini alt üst etmesi doğaldır.

Bu geçiş dönemini konu alan sanatçılarda gelenek-sanatçı etkileşiminin boyutları incelendiğinde sanatçıların yaşadıkları dönemin halk kültürü ürünlerinden yararlandıkları görülecektir.

Günümüz edebiyatına halk kültürü ve halk edebiyatı geleneği ürünlerinin etkilerine geçmeden önce çağdaş Türk romanını doğrudan etkileyen, şekillendiren, Tanzimat sonrası başlayan Cumhuriyet ve Cumhuriyet sonrası olanca hızıyla süren gelişme ve değişimi ana çizgileriyle aralarımızın yararlı olacağı görüşünü taşıyoruz.

Tanzimat, Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet dönemi. Türk toplumunu ve günlük yaşamını hızlı değişimlere uğratmıştır. Toplumsal yaşamda geleneksel yapı yer yer çatlama, kırılmağa ve yerleşmiş değerler sarsılmaya başlamış, geçiş dönemlerine özgü ikilemler ortaya çıkmıştır. Yeni kültürle önerilen yeni yaşama biçimlerine halkın uyum gösterememesi, eski yeni çatışmasına neden olmuş. Bu de edebiyata yansımıştır. Sorunlar yazarlar tarafından sorgulanmaya başlanmıştır.

Yazarlar, yaşadıkları dönemin toplumsal ve bireysel çalkantılarına geniş bir perspektifle bakarak eski ve yeni arasındaki bocalamaları eserlerinde işlemişlerdir. Eskimeye yüz tutan geleneklerle yeni oluşmaya başlayan gelenekler arasında sıkışan insanın ikilemleri, yeni yaşamın önerdiği değerlerle çatışması, mutsuzluğu yazarlarca konu edilmiştir.

Çağdaş edebiyatın ilk dönem yazarlarında halkı bilineleştirmeyi ilke edinen bir tavır ve çaba görülür. Yazarlar Tanzimat sonrası toplumdaki değişim ve gelişimle Doğu ve Batı kültürü arasında sıkışmış, ikilem sürecinde bir arayış içinde olan insanın durumunu konu olmuşlardır.

Yaşanılan son elli yılda, çağlar boyu süren kültür ikiliği hızla ortadan kalkmaktadır. Bugün, köylü ve çiftçi toplumdaki kentli ve sanayileşmiş topluma geçmekteyiz. Artık halkın yarısı aydınla aynı kültür çevresini paylaşmaktadır. Köyde kalanlarda da ulaşım ve iletişim araçlarıyla kent kültürüne bağlanmışlardır.

Çağdaş romacı, geleneksel hikaye-roman malzemesinden gelenin baskısından kurtularak, kişisel yaratmaya dayanan yeni eserlere imza atmağa başladı.

Son elli yılda, köylerden kentlere doğru büyük bir nüfus akımı oldu. Büyük kentlerin kenarlarında, köylerden gelenler yaşamağa başladı. Büyük kentlerdeki sorunlar onları derinden sarstı. Köyden gelip büyük kentlerde tutunma uğraşı verenlerin sıkıntıları, ikilemleri, yeni yaşama biçimine uyum zorlukları, köy kültürüyle kent kültürü arasında sıkışmalar, yazarlarca işlendi. Yazarlar yaşanılan tabloyu gerçekçi kılabilmek için halk kültüründen yararlandı. Bu olgu çağdaş hikâye ve romancılığa yeni açılımlar sağladı.

Yazar, içinde yaşadığı toplumun değerleriyle, insan gerçeğini bireysel ve toplumsal boyutuyla dile getirmek, seslendikleri kitlelerin kimliğiyle uyuşmak zorundadır. Bir kültürde oluşan eserler çağın ve seslendikleri kitlenin kültür anlayışı ve beğenisine göre şekillenir.

Çağdaş romancılar, çağdaş romanın, başlangıcından bu yana halk kültüründen yararlanmışlardır. İlk hikâye ve roman denemelerinden masal, halk hikayesi, meddah taklitleri etkisi görülür. Tanzimatın ilk roman örneklerinde, yazarlarca halk kültürünün etkisi görmezden gelinse de yoğun biçimde vardır.

Türk yazarlarının halk kültürüne bilinçli yönelmeleri daha sonraki yıllarda gerçekleşir. Bu eğitim doğal olarak sanatçıların geleneksel kültüre olan yakınlığına bağlı bir biçimde yoğunluk kazanır. Sanatçıyla geleneksel kültür arasındaki bağlantı söz konusu olduğunda, Türk romanının gelişim süreci içinde "Köy romanı" olarak adlandırılan romanlar özellikle dikkat çeker.

Köye yönelik konusunda ilk örnekleri Nabizade Nazım (Karabibik) ve Ebubekir Hazım Tepeyran (Küçük Paşa)-dan sonra Reşat Nuri Güntekin (Çalkuşu), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Yaban), Sabahattin Ali (Kuyucaklı Yusuf), Kemal Tahir (Sağirdere), Talip Apaydın (Sarı Trak-

tör), Fakir Baykurt (Yılanların Öcü), Yaşar Kemal (İnce Memet) vermişlerdir. Köy romanları bir yönüyle, değişime sırt dönmeyen köy kökenli yazarların kendi dönemlerine tanıklıklarıdır. Son yıllarda çeşitli üniversitelerde yapılan halk kültürü ve edebiyatı tezleriyle sistematik olarak derlenip araştırılmıştır. Bu çalışmalar, halk kültürü öğelerinin yazarların sanatçı kimliklerinin oluşumunda ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Bir yörenin konu edildiği eserlerde halk kültürünün pek çok öğesinin kullanılması kaçınılmazdır.

Çukurova'yı konu alan eserlere genel olarak baktığımızda halk kültürü ve edebiyatı ürünlerinden şunlardan yararlandığımızı görüyoruz.

I. Halk Edebiyatı

a) efsane, b) masal, c) halk hikayesi, d) halk şiiri, e) kalıp sözleri, (atasözleri, deyimler, alkışlar, kargışlar)

II. Üslupta Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü Öğeleri

a) yinelemeler, b) karşılaştırma, somutlaştırmaları, c) pekiştirmeli kelime kullanma d) yöresel dile özgü kullanımlar.

Efsaneler, romanlara uyarlanmış, gerçek dünyadan kaçıp düş dünyasına sığınan insanların ruh halleri, efsane motifleriyle ustalıkla çizilmiş. Ayrıca derlenen yöre efsanelerinin yapıları bozularak, roman kahramanlarına uyarlanmıştır.

Masal motiflerini gerçek dünyada sıkışık masal dünyasına sığınan insanların ruh durumlarını aksettirmek için kullanıldığını görüyoruz.

Halk hikayeleri olayları, romanlardaki roman kahramanlarına uyarlanmış, dönemin ve yörenin anlatım biçimini gereğince uygun olarak vermek için kullanılmıştır. Geleneksel halk hikayesi anlatım kalıpları, olay kahramanlarının olayları hikâyeye edişlerinde kullanılarak yerel anlatışa büyük ölçüde yaklaşılmıştır.

Âşık tarzı edebiyat ürünleri ya doğrudan, ya da nazım şekli nesirleştirilerek roman kişilerinin anlatımlarına uyarlanarak şiirsel anlatım yakalanmıştır.

Ağıt söyleme geleneği çok yaygındır. Acılı olaylar karşısındaki insanların anlatımları için yörenin ağıtları roman olay ve kişilerine uyarlanarak lirizm yakalanmıştır. Ayrıca

ağıtlardaki anlatım kalıpları diyaloglarda kullanılarak olayların gerçeğe yakın anlatımları sağlanmıştır.

Kırsal kesimlerde kalıp sözler ile anlatım çok yaygındır. Yazarlar bu özelliği bildikleri için bu kalıp sözleri diyaloglarda çok sık kullanmışlardır. Bu anlatımla yörenin insan ve kültür dokusu gerçeğe yakın verilmiştir.

Yöre inançları, eserlerde çok sık kullanılarak yöre insanı ve kültür dokusu ustalıklı verilmiştir. Doğum, evlenme ölüm olarak nitelendirdiğimiz geçiş paratikler oluşmuştur. Sağlıklı gözlem ve derlemelere dayalı geçiş dönemi özellikleri roman olay ve kişilerine uyarlanmıştır.

Yazarlar geleneğin çeşitli öğelerini eserlerinde kullanarak, eserlerinin yöreye, uygunluğunu ve gerçekliğini sağlamışlardır. Gelenekler kırsal kesimde toplumsal yaşamı düzenleyen en önemli araçlardır. Yöre gelenekleri, eserlere, kişileri, uyarlanarak insan-toplum ilişkileri gerçeğe yakın verilmiştir.

Maddi kültür, yaşama biçiminin bir parçasıdır. Yazarlar sağlıklı bir gözlem ve araştırımayla insanın yaşadığı çevreyi gerçeğe yakın bir biçimde eserlerine yansıtılmışlardır.

Bir sanatçının üslubunu; kültür, içinde bulunduğu ruh hali, seslendiği kitleyle ilişkisi, dilin sunduğu olanaklar arasında yaptığı seçim, belirler. Üslup, bireyseldir. Sanatçının dil malzemesini eserde kendine özgü kullanım biçimidir. Yörenin anlatı geleneği, söyleyiş biçimleri, kalıp sözleş sanatçının üslubunu zenginleştiren öğelerdir.

Yazarlar geleneksel kültürle eserlerini beslemişlerdir. Halk kültürü kaynağından yararlanarak geleneksel anlatımla çağdaş anlatımı ustalıklı eserlerinde vermişlerdir.

Halk kültürü bütün uygarlıklarda edebiyatın kaynağıdır. Bütün edebiyatlar gibi Türk edebiyatı da halk kültürü kaynağından beslenmiş ve gelişmiştir.

İslâm kültür dairesine girildikten sonra İslâmiyet sonrası Türk edebiyatının ilk yüzyılları geçiş dönemidir. Sanatçılar bu edebiyatı yaratırken halk kültürünün bir çok ögesini koruyup İslâmi öğelerle, ulusal öğeleri başarılı bir sentezle birleştiren eserler vermişlerdir.

Türk kültürünün oluşmasında İslâm uygarlığı ve Batı uygarlığının etkisini reddedilemez. Yeni bir kültür dairesine

giriş, eski-yeni arasında bocalama, ulusal edebiyatın temellerini atarken aydınlar arasında hesaplaşma diye niteleneceğimiz sorgulamalara neden olmuştur. Eski ve yeniyi uzlaştırıp ulusal bir edebiyat yaratma tartışmaları günümüzde de sürmektedir. Tanzimat sonrası edebiyatımız İslâm uygarlığı ve Batı uygarlığı etkisiyle bu kaynaktan uzaklaşınca yazarlar edebiyatımızın ulusal bir karakter kazanması için tekrar halk kültürü kaynağına dönme çabası içine girdiler.

Tanzimatla birlikte Batı uygarlığı ile uzlaşma aranırken halk kavramı, halkın dili ve zevki adeta aydınlarca yeniden keşfedilmiştir. Halkın edebiyatının ancak halkın dili ve beğenisiyle gerçekleşebileceği düşüncesi yaygınlaşmağa başladı.

Tanzimat'tan sonra Batı'dan gelen etkiyle, Türk yazarları, halka daha çok yaklaşmışlar ve giderek eserlerinde halk edebiyatından gelen öğelere yer vermişlerdir. Yeni edebiyat kurulurken halkın alışkanlıkları, beğenisi, dil ve sanat eğilimleri göz önünde bulunduruldu.

Tanzimat edebiyatının ilk dönem nesrinde yazarların konu, üslup ve teknik olarak halk hikayeciliğimizden, meddah geleneğinden ve orta oyunundan faydalandıkları görülmektedir. Batı tekniğiyle halk kültürü özellikleri uzlaştırılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet dönemi yazar ve şairleri yeni ve orjinal bir edebiyatın ancak halk kültüründen kopmadan Batı'da şaheser diye nitelenen eserlerin iyice hazmedilip yeni bir sentezle kurulabileceğini gördüler. Edebiyatımızda halk kültürüne ve Batıya yönelme bir çok tartışmayı da beraberinde getirdi. Sanatçılar halk kültürünü ne ölçüde yararlanacakları konusunda zorlandılar.